

Ірина Кропивко

ВПЛИВ НАСЛІДКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

Предметом розгляду у статті стали відображення наслідків глобалізаційного розвитку в художніх текстах, поява нових текстових авторських концепцій та термінів для їх пояснення, трансформація розуміння літературної творчості як явища та осмислення літературного процесу як культурного виробництва та споживання літературної творчості.

Ключові слова: літературна творчість, літературна продукція, концепція літературного тексту, гіперреальність, стилізація.

Тема глобалізації стала одним із центральних дискурсів кінця ХХ століття в науках про людину і триває по сьогодні. Вона детально розроблена в соціології, філософії та політології. Широко відомі праці таких учених, як З. Бауман, Є. Гідденс, Й. Масуда, Р. Робертсон, Е. Сміт та ін., у яких знаходимо докладне висвітлення понять глобалізації (що трактується як «зростає взаємозалежність світового співтовариства» [2, 298], «Глобальна культура не пов'язана з певним часом чи місцем і не приховує за собою національного коріння і характеру» [7, 37]) і глокалізації (нерозривна єдність між тенденціями до «глобалізації» і «локалізації» [1, 58]), визначення їх зв'язку з постмодерним мисленням (глобалізація є «спадкоємцем дебатів про модерність і постмодерність як спроб зрозуміти соціокультурну зміну» [9, 17], а її теорія — постмодерним аналізом гібридності [9, 22]), політикою й економікою (глобалізація як тоталітарне поширення логіки фінансових ринків на всі сфери життя) тощо.

Простежуються спроби письменників і літературознавців виявити вплив глобалізації на літературний процес (І. Дзюба, М. Жулинський, Ф. Бернік), однак у них переважає культурологічний аналіз. Натомість цикл праць Ігоря Лімборського [3; 4; 5] безпосередньо присвячений взаємодії літератури та глобалізації. Науковець звертається до розгляду питань зустрічі «свого» й «чужого» у структурі національних культурних традицій, питання «розмивання кордонів» європейських літератур на початку ХХІ ст., термінологічного наповнення поняття «світова література», а також нових перспектив, що вимальовуються перед українською літературою, котра долає постколоніальний комплекс меншовартості. У цілому зазначені праці відкривають перед сучасним дослідником можливі вектори наукового пошуку, простеження представленості визначених І. Лімборським акцентів у літературних текстах.

Водночас існує численна література, присвячена розгляду окремих проблем, зумовлених глобалізацією, серед них — питання специфіки масової літератури, постколоніальних студій в Україні, у яких, однак, не актуалізований зв'язок із цим явищем, тощо.

Ґрунтовним дослідженням в есеїстичному стилі можна назвати збірку «Фрагменти» Р. Семківа. Автор звертається до аналізу представленості української культури у світовому інформаційному просторі, у популярній формі розкриває його можливості й небезпеки, звертається до питання трансформації ролі автора, критика й читача, зумовленої «мутаціями інформаційної епохи» [6, 22], та робить спробу визначення «кіберпанку» як комп'ютерної літератури, котра відбирає у читача ініціативу, дає йому вже готові образи, але водночас робить його справжнім співтворцем тексту; читач тепер не змушений слідувати навіть залишкам авторської інтенції, адже «лише машина здатна до повної випадковості. Слова, зображення, звуки для неї однакові фішки, порядок розкладання яких не має значення» [6, 2].

Таким чином, питання відстеження впливу наслідків глобалізації на літературний процес і відбиття його у літературних текстах залишається відкритим, що зумовлює актуальність теми нашої розвідки. У статті розглянуто в загальних рисах окремі аспекти впливу наслідків глобалізаційного розвитку на специфіку літературних текстів, їх концептуалізацію, трансформацію сутності літературної творчості та її розуміння як комерційного проекту.

Найперше, на чому варто наголосити, це те, що змінилося саме розуміння літературної творчості. Вона втрачає ореол сакральності й розуміється як товар на ринку споживання. Якщо модерна література вважала власним відкриттям звернення до масового виробництва, то постмодерна література вже безпосередньо орієнтована на економічну діяльність, що

відбулося на переакцентуванні теорії літературної творчості з ракурсу виробництва літературних текстів на ракурс споживання, коли реципієнт стає не тільки рівноправним учасником у літературному виробництві, а й підпорядковує собі всі текстологічні процеси (моделювання художньої дійсності, її смислове наповнення).

У постмодерному глобалізованому суспільстві товаром стає інформація. Відповідно, на передній план виходить процес породження художньої інформації. Особливого значення набуває особа реципієнта не тільки з погляду функціонування художньої інформації та смислородження в художньому тексті, але й як потенційного споживача культурного продукту. Відбувається градація реципієнтів за рівнем культурних запитів, естетичного досвіду, стереотипами споживання літературної продукції тощо. Тобто маємо чітку орієнтацію літературних творів на кінцевого споживача, що відповідає розумінню сучасної масової культури як такої, що виробляється відповідно до смаків і вподобань споживачів, котрі формуються сучасними засобами масової інформації. У такий спосіб ЗМІ набувають домінуючого значення в орієнтації читачів на споживання літератури як товару (*«Постмодернізм — це безнадійно комерційна культура... Ми тепер стаємо свідками зникнення не просто різниці між високою і масовою культурою, а й відмінності між сферою культури і сферою економічної діяльності»* (Фредрик Джеймсон [8, 260])) та локалізації їх за групами сформованих споживачьких запитів.

Руйнування меж між високою та масовою літературою відбувається на рівні текстологічної концепції, коли твір спрямований автором водночас на різні рівні рецептивної спроможності споживачів. Натомість розшарування читачів важливе для інтенціональної спрямованості письменників на певну категорію споживачів, що часто виявляється у текстах, націлених на певну субкультуру. Зазвичай героями такого твору виступають її представники, а специфіка твору простежується на мовному, тематико-проблемному й образному рівнях, бо він відбиває культуру, з якою ідентифікують себе представники такої субкультури. Однак орієнтація на них не є всезагальною, оскільки передбачається, що твір може зацікавити й інші групи споживачів. Тому в цих текстах або використовуються сленгові вирази в контексті, щоб можна було відновити з нього значення (С. Повалєва «Місто»), або концепція тексту передбачає систему виносков чи авторських коментарів (М. Вітковський «Хтивня»).

Можемо провести паралель: як при осмисленні двоспрямованої специфіки глобалізаційних процесів на просторі всеохопності та локальне самовизначення регіональних суспільств виникло поняття глокалізації, так і в літературному

процесі спостерігаємо паралельні процеси уніфікації (вироблення стандартизованих запитів до літератури під тиском ЗМІ) та диференціації (переважно це увага до маргіналізованих прошарків суспільства, як-то сексменшини та молодіжні субкультури). Вони не виключають, а доповнюють один одного, бо диференціація відбувається на загальних, глобалізованих принципах, а не окремих для кожної національної літератури, а значить, полегшуються порівняльний аналіз на єдиних засадах та визначення спільних тенденцій у світовій літературі, які стають відносно одночасними.

Трансформація розуміння літературної творчості як явища так само пов'язана з глокалізаційною специфікою. Ідеться про прагнення авторів подолати межі традиційної літературної творчості. Залучення до літературних творів нелітературних фрагментів стало поширеним явищем і класифікується як один із виявів постмодерного еkleктизму, що бере початок у модерному колажі.

Сучасні письменники випробовують нові стратегії творення літературних текстів, чим змінюють саме уявлення про специфіку літературної творчості. Маємо на увазі стратегії колективного творення книжок. Звичним є написання творів у співавторстві, коли два письменники працюють над одним текстом. Сьогодні з'явилося декілька інших підходів. Один із них полягає в тому, що декілька авторів домовляються про концепцію книжки, працюють окремо, а потім поєднують написане. Такою є концепція збірки «Пентакль», авторами якої виступили Марина та Сергій Дяченки, Генрі Лайон Олді, Андрій Валентинов. Автори самі наголошують на ігровій природі свого твору в анотації до видання.

Використанням засобів електронної комунікації авторами тексту визначається концепція книжки Я. Вишневецького і М. Домагалік «Між рядками». Нарацією є переписка за допомогою електронної пошти двох близьких духом людей — письменника й журналістки. За цими образами сховані реальні особи, тому за концепцією твір можна вважати психобіографічним щоденником, коли художню реальність твору становить текстова реальність епістолярію, не оформлена словом наратора, а самі герої виступають альтер-его титульних авторів без зміни імен і фактів біографій. Завдяки цьому цьому прийому актуалізується питання авторства не лише як наративного прийому, але і як принципу написання тексту титульними авторами. Відповідно кількість авторів у такому листуванні не обмежена.

Існує інший підхід реалізований практикою написання літературних текстів у мережі інтернет, який уможливує одночасну співпрацю людей, роз'єднаних у просторі. Зокрема йдеться про стратегію створення книжки із залученням майбутніх читачів, коли останні запрошуються до процесу

її написання. У такий спосіб починав роботу над романом «Кагарлик» Олег Шинкаренко. Ще одним інтернет-варіантом можна назвати стратегію колективного написання книжок за певний проміжок часу, наприклад, відома спроба створення чотирьох літературних проєктів за двадцять чотири години.

Розвиток електронних технологій не лише виступив каталізатором глобалізаційних процесів на загальнокультурному, фінансовому та інших рівнях, але й вплинув на концепції літературних текстів, на появу нових літературних явищ і відповідно термінів. Зокрема таким є переосмислення наповнення поняття літератури в постмодерну епоху (дивись зазначені праці І. Лімборського) та поява терміна «гіперреальність» — наслідування без референту, введене в широкий науковий обіг Бодріаром, який звернувся до осмислення симулятивної природи політичних і культурних уявлень людства, що формуються під впливом ЗМІ.

Розуміння симулятивної природи культурної реальності, процесу її породження в літературній творчості та сприйняття реципієнта стає предметом зображення сучасних письменників. Вони часто наголошують на нереальності зображеного світу й персонажів самою концепцією моделі художньої дійсності. С. Поваляєва («Місто») обирає тип нарації асоціативного типу, в якій змішано різні плани свідомості героїні, хронотопічні площини та іпостасі її власного «я», на які впливають позасвідомісні чинники (комп'ютерний збій, втручання свідомостей інших осіб тощо). М. Туллі («Сни й камені») відмовляється навіть від відносного центру оповіді. В її романі героєм виступає дійсність як симулякр, реалізований через розгорнуту метафору життя-смерті міста. Авторка апелює до знаків реальності, з якими пов'язується зазвичай цей образ: міф про місто, назва міста, вірніше літери, із яких вона складається і які мають графічну форму існування, фотографії й портрети як знаки присутності тощо. Таке концептуальне зосередження на відтворенні світу як свідомісної (С. Поваляєва) чи знакової (М. Туллі) ілюзії, коли предметом зображення стає гіперреальність як така, бо в центрі уваги автора — те, що в принципі не може бути означене, оскільки не має референта, вимагає і відповідних прийомів, основним із яких стає гіперреальність — наголошення на симулякровості походження героїв та / чи художнього світу твору в цілому. Таким чином, гіперреальність у літературному творі сучасності часто виступає водночас і предметом, і прийомом зображення.

Крім означених, важливим способом створення гіперреальності художнього тексту виступає стилізація під певне явище в літературі чи мистецтві, що визначає не тільки ритмо-мелодійну структуру твору, використання

художніх засобів чи звернення до певної тематики, а й іронічне означення як самого стилізованого явища в сучасній культурі, так і зображеної дійсності як ілюзорної за суттю й формою. До таких можемо віднести роман «Кохання бідного Ремзі» В. Даниленка та «Павлин Королеви» Д. Масловської. Стилiзація може відбуватися й під нелітературні тексти. Прикладом є прийом гіпертекстуальності, коли послідовність частин художнього тексту визначається принципом посилянь, як у книжці «Метафізичне кабаре» Мануели Гретковської.

Українська й польська літератури демонструють й інші способи квантитативного зв'язку між структурними частинами тексту як вияв впливу на концепцію літературного твору позасуб'єктного світу інформаційних систем. Зокрема це: 1) числа нумерація частин або подання їх під традиційними зірочками, 2) оригінально-авторський спосіб. Ю. Іздрик — найбільш послідовний автор у стилізаційній концептуальній проробці. Наприклад, його проєкт «Флешка. Дефрагментація» характеризується відцентровістю архітектоніки. Основний текст поданий на сторінці справа, а зліва — посиляння до нього, що становлять іноді самодостатні фрагменти, а то й смислову «родзинку» тексту. У них зазвичай ведеться діалог наратора з читачем та діалог між лівою й правою частинами тексту, містяться авторські коментарі, у яких розкривається концепція тексту, називаються прийоми, здійснюється критичний аналіз. Концепція стилізованого під комп'ютерний світ твору пояснює його визначення як «книжкового проєкту», а не художнього твору, бо включає в себе не тільки текст, а й малюнки автора, таблиці, кросворди тощо.

Текст Дороти Масловської «Павлин королеви» стилізований під виконання хіп-хопу і становить нарацію, яка не потребує особливої додаткової фрагментації. Кожен епізод відділений від іншого графічно (пробілом) та характеризується завершеністю думки. Послідовність епізодів досить довільна, співвідносна з фрагментарною специфікою уваги постсучасної людини, яка перенасичена різною інформацією та неспроможна довго затримуватися на одній темі. Твір не має чітко виявленого розподілу на розділи, однак певний принцип виявити можна, провівши паралель до текстів, що призначені для виконання під музичний супровід. Зазвичай такі тексти членуються паузами, рефренами, тривалими паузами, коли звучить тільки музика. Те саме можемо простежити й у Д. Масловської. Звичайні паузи графічно відповідають пропуску рядка, рефрени — повторам фраз або окремих слів, часто риторичних запитань в одному фрагменті, тривалі паузи позначаються початком фрагменту з нової сторінки й виділенням «червоної» першої літери (розміром на три рядки). Отже, і в цьому випадку графічне

й структурне оформлення тексту включене в його загальну концепцію й зумовлене сучасними глобалізаційними тенденціями, а саме — руйнуванням меж між різними видами діяльності (інформаційної, літературно-художньої, виконавчої).

Стилізація, якщо говорити сучасною мовою ЗМІ, — це «іміджева технологія», що змінює текст під певні смаки чи зумовлює оригінальність твору, щоб покращити його «споживачькі» якості, задовольнити вимогливого сучасного читача, перенасиченого великою кількістю текстів, що з'являються на «літературному ринку». Наведені приклади презентують лише частину варіантів авторського експериментування зі структурою тексту та її оформленням, що має витоки в нашій зміненій глобалізаційними процесами реальності.

Відображення в художніх текстах глобалізаційних процесів відбувається зазвичай у декількох аспектах. Зауважимо, що як предмет зображення найчастіше письменниками обираються ті аспекти суспільного життя, що відображають змінену свідомість сучасної людини під впливом стрімкого розвитку інформаційного суспільства.

Умовно їх ділимо на три частини: 1) явища і процеси глобалізованого зовнішнього світу людини; 2) внутрішній світ людини, її свідомість і поведінка, що зазнали змін; 3) віртуальна реальність як спосіб життя персонажів. Як можна простежити на прикладі вже наведених творів, тема глобалізації чи її окремих аспектів не обов'язково має виступати основною. Часто вона є тлом основних подій, однак заявляє про себе досить гостро, залишаючись майже неусвідомлюваною для читачького сприйняття.

Отже, специфіку впливу загальнокультурних наслідків глобалізації в літературах Польщі та України простежуємо на чотирьох рівнях, таких як: 1) відображення наслідків глобалізаційного розвитку в художніх текстах як предмета; 2) нові авторські концепції літературно-художнього тексту та літературознавчі терміни для їх пояснення; 3) трансформація розуміння літературної творчості як явища; 4) розуміння літературного процесу як культурного виробництва та споживання літературної творчості. У подальшому слід звернути увагу на текстологічне дослідження творів із метою деталізації зазначених аспектів.

ДЖЕРЕЛА

1. Бауман Зигмунт. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман / Пер. з англ. І. Андрущенка; за наук. ред. М. Винницького. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 109 с.
2. Гидденс Энтони. Глобализация социальной жизни // Зарубежная социология XX века: Хрестоматия. Тексты / Отв. ред. В.Г. Городяненко. — Днепропетровск : Издательство ДНУ, 2001. — 336 с. — С. 298–308.
3. Лімборський І. Ситуація пост-просвітництва: глобалізація *versus* націоналізм [Електронний ресурс] / І. Лімборський. — Режим доступу : [<http://limborsky-66.ucoz.ru/publ/1-1-0-5>]
4. Лімборський І.В. Європейські літератури і глобалізація: національне і глобальне у просторі художньої свідомості [Електронний ресурс] / І.В. Лімборський. — Режим доступу : [<http://limborsky-66.ucoz.ru/publ/1-1-0-4>]
5. Лімборський І. Weltliteratur за доби глобалізації: пошуки нової пост культурної ідентичності / Ігор Лімборський // Слово і Час. — 2008. — № 6. — С. 3–10.
6. Семків Р. Фрагменти: есеї [Текст] / Ростислав Семків ; післямова С. Матвієнко. — К. : Смолоскип, 2001. — 88 с.
7. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху [Текст] / Е. Сміт ; пер. з англ. М. Климчук, Т. Цимбал ; наук. ред. Г. Касьянов. — К. : Ніка-Центр, 2006. — 320 с. — (Серія «Зміна парадигми»).
8. Сторі Дж. Теорія культури та масова культура. Вступний курс / Джон Сторі ; пер. з англ. С. Савченка. — Харків : Акта, 2005. — 357 с.
9. Фезерстоун М. Глобалізація, модерність і опросторовлення суспільної теорії: Вступ / Майк Фезерстоун, С. Леш // Глобальні модерності [Текст] / З. Бауман [та ін.] ; пер. з англ. Т. Цимбал ; ред. М. Фезерстоун [та ін.]. — К. : Ніка-Центр, 2008. — 399 с. — С. 17–47.

Предметом рассмотрения в статье стали отображение последствий глобализационного развития в художественных текстах, появление новых текстовых авторских концепций и терминов для их объяснения, трансформация понимания литературного творчества как явления и осмысление литературного процесса как культурного производства и потребления литературного творчества.

Ключевые слова: *литературное творчество, литературная продукция, концепция литературного текста, гиперреальность, стилизация.*

The article examines reflection of effects of globalization development in fiction texts, introduction of new authors' text concepts and terms for their explanation, transformation of understanding the phenomenon of literary creation and understanding of the literary process as cultural production and consumption of literary creation.

Key words: *literary creation, literary production, concept of a literary text, hyperreality, stylization.*

УДК 821.111–3–93:7.038.6

Тетяна Кушнірова

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ У ДИТЯЧІЙ ПРОЗІ РОАЛЬДА ДАЛА

У статті простежено постмодерністські тенденції в дитячій прозі Роальда Дала. Виокремлюється жанровий зміст, аналізуються жанрові й стильові доміанти, основні мотиви. Особлива роль відводиться аналізу хромотопів, їх взаємозв'язок та ієрархія. Визначаються особливості індивідуального стилю письменника у межах літературної традиції.

Ключові слова: *Роальд Дал, жанр, жанровий зміст, стиль, хромотоп, мотив, літературна традиція.*

Роальд Дал (1916–1990) — знаний англійський письменник кінця ХХ століття, творчість якого довгий час була невідомою пересічному читачеві. Лише на початку 90-х років літературознавці звертаються до художньої спадщини митця [1; 5], з'являються переклади його доробку. Наразі творчість митця не досліджена повною мірою, розглядаються лише певні аспекти прози письменника, а отже, залишається багато «лакун». Ми маємо **на меті** детально проаналізувати дитячу прозу Р. Дала, зокрема твори «Матильда» (1988), «Джеймс і гігантський персик» (1961), «Чарлі та шоколадна фабрика» (1964) та ін., окреслити жанрово-стильові особливості його творчості, акцентувати увагу на постмодерністських тенденціях у доробку митця.

Дитяча проза Роальда Дала вписується в концепцію літератури кінця ХХ століття, яка прочитується крізь призму постмодернізму. «У його творах поміркований читач знайде передусім оригінальну візію сучасності і нас самих у різних життєвих ситуаціях» [5, 268]. Для літератури даного періоду характерна наявність художнього тексту — повідомлення, спрямованого автором читачеві. Текст у дитячій літературі, а особливо у казках, несе певну мораль, повчання. У художньому тексті Роальда Дала життєвий матеріал трансформується у міфологічно-авторську модель суспільства, що має передовсім ірреальний стрижень. Основним принципом фантастичної літератури є настанова на «двоємир'я», розподіл світу на реальний та ірреальний, при цьому зміст кожного визначається авторською

свідомістю, читацьким сприйняттям, а також типом суспільної свідомості.

Хромотоп постає однією із найголовніших категорій у створенні концептуальності літературної казки Роальда Дала. Особистість не може існувати поза простором і часом, вона існує у певному просторово-часовому континуумі, у певному хромотопі. Хромотоп стає невід'ємною складовою художнього тексту, характер структури концептуального сенсу тексту неможливо розглядати без дослідження хромотопу в тексті літературної казки.

Дитяча проза Роальда Дала ґрунтується передовсім на ірреальному хромотопі, який часом межує з реальним і трансформується в казку. Жанр казки, що вийшов із фольклорних джерел, наближається у творчості британського письменника до індивідуально-авторського міфу, якому притаманні ознаки жанру «фентезі». Особливість «фентезі» у тому, що при казковості сюжету твори не стилізуються під зразки усної народної творчості, їхні персонажі говорять сучасною мовою, часто є пересічними особистостями, які випадково опинилися у незвичному казковому світі. Наприклад, у повісті «Джеймс і гігантський персик» (1961) однойменний пересічний персонаж під тиском обставин (загибель батьків, нестерпне існування в тіток) потрапляє в іншу реальність, яка має ознаки ірреальності. Після чергових тітчиних образ Джеймс зустрічається з чоловічком-коротуном, який дарує хлопчикові мішок з маленькими зеленими кристалами, що поведуться наче живі істоти. Завдяки